

ITTZÉS MIHÁLY

MÁTYUSFÖLD ÉS ZOBORVIDÉK HANGJA KODÁLY MŰVEIBEN

„Hogy Zobor alatt magyar nép lakik, először Erdélyi János népdalgyűjteményéből [Magyar népdalok és mondák, 1846-48] tudtam meg, tehát olyan műből, amit más mint magyar szaktanulmányt űző nem vesz kezébe. Az se mind. [...] amit minden átlagos műveltségű magyarnak tudnia kellene, csak az egyetemi szaktanulmány egy-egy rejtett ága takarja”. (Kodály, in: Vargyas, 1989)

„Nálunk háromszáz éve ugyanaz a dal zenghetett várban és kunyhóban. ... Amit háromszáz éve az Esterházy-palotákön daloltak, azt ott ma már nem tudják, de tud még belőle Szalai Zuza, kis töpörödött öregasszony, Kolon nevű kis zoboraljai faluban. Tudnak öreg, harisnyás székeleyek. A falu megmentette a tradíció folytonosságát. A mi dolgunk átvenni tőle és tovább ápolni.” (Kodály Zoltán: *A magyar népzene*, 1925)

Az első idézet elég valószínűtlenül hangzik olyannak a szájából, aki Nagyszombatban élt nyolc évig, mintegy 50 kilométerre délnyugatra a Zobor-hegytől. Nem lettek volna onnan magyar ajkú osztálytársak, soha nem vetődött volna arra a tizenéves Kodály Zoltán? Mégis fogadjuk el a vallomásos mondatot (mi mást tehetnénk?) úgy, mint a szakmai felkészültségét gyarapító fiatalember felismerését, hogy az adott vidéken egy kultúrahordozó, ősi kincseit átadni kész népcsoportot, egyben ott kínálkozó feladatot fedezett fel magának. De a történet nem is itt kezdődött, hanem kicsit délebbre, a legszebb hét gyermekév galántai körzetében, a Csallóközben.

Az 1905-ös év Kodály Zoltánnak, a magyar és német szakos középiskolai

tanári képesítéssel és zeneszerzői végbizonysítvánnyal rendelkező 23 éves fiatalembernek az önként vállalt zeneakadémiai évisméltés és a doktori disszertáció előkészületének éve volt. Disszertációja témája, a magyar népdalok strófászerkezetének vizsgálata, szükségessé tette friss anyag megismerését. Tanulmányozva ugyanis az addig hozzáférhető – részben csak szövegeket tartalmazó – népdalgyűjteményeket, s összevetve azokat a maga gyermekkori népdalélményeivel, felismerte a hiányosságokat, és szükségesnek látta, hogy friss gyűjtésű anyaggal bővítse a példatárát. Fontos volt a zene-folklórral való ismerkedéséhez, hogy meghallgathatta Vikár Béla fonográf-felvételeit. Gyakorlatias okok és a gyermekkori népdalemlékek miatt is érthető, hogy első útja Mátyusföldre vezetett. Egy levél tanúskodik arról, milyen fontos és sokoldalú élményt jelentett az első csallóközi „expedíció”. Bauer Hildának, volt Eötvös kollégiumi szobatársa, Bauer Herbert (Balázs Béla) húgának írta Párizsba 1905. augusztus 13-án:

„... Ma Nádszegen vagyok. Közbe egész napig mentem úgy, hogy nem láttam falut, csak erdőket és réteket. Nem hittem, hogy ilyen gyönyörű a Csallóköz. Ezüst víz (Kis-Duna), ezüstös fűz és nyárfák, ezüstös rétek (benőtte őket az az árvalányhajféle bojtos növény) erős, mély zölddel aláfestve, hozzá az ég is egész nap ezüstsín volt. [...] Én úgy iszom és kurjongatok, mint a falusi legények: van is eddig dalom már 100-on felül. A nyelvem is visszaszokott a Csallóközi beszédbe, amit, hej, de megrongált az a szerencsétlen városi idióma.”

Ahogy sok évvel később feljegyezte: a városban meg nem talált Magyarorszá-

got kereste s találta meg a sok faluban, ahol megfordult, s ami élményt begyűjtött, az mind részévé vált.

Az eredmény első hírvivője az Ethnográfiában megjelent dallamközlés volt. A *Mátyusföldi gyűjtés* a Visszatekintés II. kötetében is megjelent.

1905 azért is vált fontossá, mert ez év tavaszán ismerkedett meg Bartók Bélával, s a népzene kutatás jegyében létrejött munkatársi és baráti kapcsolat hamarosan közös termést hozott a friss népdalélmények hatására.

A tudományos eredmények helyett ezúttal a zeneművekben – népdalfeldolgozásokban s részben önálló művekben – keletkezett művészi „visszhangot” mutatjuk be.

1906 végén jelent meg Bartókkal közös kiadványként a szerény, 10-10 egyszerű népdal-harmonizálást tartalmazó kotta, a *Magyar Népdalok*. Ezzel tulajdonképpen új műfaj jelent meg a magyar zenetörténetben. Kodály tíz tétele közül négy e két év gyűjtéséből, míg egy kiegészítő forrás a fonográfus gyűjtés úttörőjétől való. Az első kettő a gazdag zoborvidéki népszokásokat idézi fel. A gyűjtés helyét, s ahol forrásaink tartalmazták, annak évét is megadjuk.

11. *Virágok vetélkedése* – Ghymes, 1906; 12. *Magos a rutafa* – Ghymes, 1906 és Pográny (Vikár B. gyűjt.) 1902; 13. *Azért hogy én huszár vagyok* – Zsigárd, 1905; 15. *Ha felülök, csuhaj* – Felsőszeli, 1905; 18. *Török már a réteket* – Felsőszeli, 1905.

1908-ban a *Két zoborvidéki népdal* című nőikari mű (bemutatására csak 1917-ben került sor) készült el Kodály műhelyében, s ezzel hosszú időre eltűnt a népdalfeldolgozás a zeneszerzői munkából. A népzenei elemek azonban az eredeti művekben

is fel-feltűnnek, s egyre inkább Kodály saját zenei nyelvének részévé válnak. Így van ez az 1907-1909 között komponált *Énekszó* című dalciklusban is. Szimbolikusnak tekinthetjük, hogy e 16 dal kapta az Op. 1. sorszámot. A népzenei dallam- és ritmuselemek mellett talán még fontosabb, hogy a szövegek mind a népköltészetből valók, három kivételével Kodály saját zaborvidéki gyűjtéséből. Ez is mutatja, hogy milyen mélyen megérintette az ifjú komponistát ez a költészet, hogy legszemélyesebb érzéseit is ezekkel a szövegekkel fejezte ki. Ehhez tudni kell, hogy az ajánlás feleségének, Emma asszonynak szól, akivel 1910-ben kötött házasságot.

A gyűjtés helye szerint:

Vágkirályfa: 1. *Két út van/Három út előttem*, 1906; Menyhe: 2. *Jöjj te hozzám, szép madárka*; Ghymes: 3. *Kinyílt a kalitka*, 6. *Jaj de régen nem láttalak*, 10. *Azt gondolod rózsám*, 12. *Ki-kiderül, meg beborul*; Barslédec: 4. *Sem szántok, sem vetek*; Zsére: 8. *Csak aztat csudáalom*, 9. *Vékony a pókháló*, 14. *Azt gondolod, hogy én bánom*, 15. *Tudtad, tudtad, mégsem mondtad*; Pográny: 11. *Ne sajnáld, galambom*. (Megjegyzendő, hogy a dalokhoz kiválasztott versszakok nem minden esetben azonosak a népdalénekes által elsőnek énekelt strófákkal.)

A *Magyar Népzene* első füzetei Erdély népdalkincséből merítettek, a későbbiekben aztán nagy tér jutott a felvidéki gyűjtéseknek. Az énekhangra zongorakísérettel komponált sorozat (I-X. 1924-1932, XI. 1962) nyugati tájegységekről származó dalai:

III. 11. *Elkiáltom magamat* – Ghymes, 1907; 13. *Meghalok, meghalok* – Kolon (Szalai Zúza), Geszte, 1906; 15. *Akkor szép az erdő* – Menyhe, 1909

IV. 21. *Zöld erdőben* – Menyhe (Ghymes?), 1906; 22. *Három asszony* – Mohi, 1902

V. 25. *Magos kősziklának* – Kolon (Szalai Zúza) 1906; 26. *Jaj, de szerencsétlen időre jutottam* – Barslédec, 1907 /1914; 27. *Ifjúság mint sólyommadár* – Barslédec, 1907; 28. *Csillagom révé szem* – Barslédec, 1907; 30. *Szőlőhegyen keresztül* – Ghymes, 1906; 31. *Dudanóta három zenei anyaga: Dudaszó* (hangszeres) – Zsére, 1911; *János bácsi* – Zsére, 1906, Barslédec, 1907; *Kicsiny a hordócska* – Zsére, 1906.

VI. 36. *Vérbunk (Háry)* – Zsére, 1911

VII. *Régi harcokról* – 39. *Megégett Rácország* – Pográny, 1906; 40. *Labanc gúnydal a kurucra* (csak dallam; szöveg: Thaly) – Garamszentgyörgy, 1912;

41. *Körtéfa* – Ghymes, 1906.

IX. *Bordalok* – 48. *Hejh, a mohi hegy bórának* – Mohi, 1912 / Alsószece, 1912;

50. *Vasárnap bort inni* – Mohi.

X. 53. *A csitári hegyek alatt* (Székely fonó) – Alsócsitár, 1914.

XI. 62. *Megvettem a feleségem* – Mohi, 1912.

Némelyik kötetben a dalok egy részénél Kodály közölte, hogy kitől tanulta a dalt. Ezek közé tartozik a második motónkban és a felsorolásban is megemlített név: Szalai Zúza, aki nagyon fontos „adatközlője” volt Kodálynak. Nemcsak a dalai miatt, hanem azért is, mert hánytatott sorsán és személyén keresztül bepillantást nyerhetett a zaboralji nép nehéz életébe. *Voyage en Hongrie* – Utazás Magyarországon címmel ellátott kis jegyzetfüzetében részletesen ír erről az időss asszonyról. Így jellemzi:

„Szép, szimpatikus, rendes, minden öreges kellemetlenség nélkül való [...] Amint beszélt, nyomtatni lehetett volna. A legtökéletesebb magyar próza. Amit az írók is csak annyira közelítettek meg, mint Arany J. a népdalhangot.”

A zeneszerző alkotótársul fogadta ezt az egyszerű, de gazdagkincsű öregasszonyt.

Visszatérve a dal-átvételek áttekintéséhez, meg kell említenünk, hogy e vidék hangja is megszólal Kodály színpadán.

A *Háry Jánosban* (1926) a dalok többsége felvidéki.

Piros alma leesett a sárba – Mohi, 1912 / Ghymes, 1906; *Bordal (Ó, mely sok hal...)* – Alsószece (Bars), 1912;

Kukuskám – Nyitraegerszeg, 1910;

Hogyan tudtál rózsám ide jönni? – Alsószece, 1912 (és Dunántúl);

Ó, te vén sülülű (Napoleon sokszor kihagyott panaszdala) – Nyitraegerszeg, 1910 (és Alsóbalog, Gömör m.);

Toborzó (A jó lovas katonának) – Zsére, 1911;

Menyasszony-öltöztető duett (Element a két lány) Mohi, illetve Nyitraegerszeg

1908-1912 közötti gyűjtésekből. *Szegény vagyok* (dallam var.) – Zsigárd, 1905 (és Zala m.)

A *Székely fonóban* (1932) nemcsak a leghíresebb, legkedveltebb dal, az *A csitári hegyek alatt*, hanem a Görög Ilona balladájában a csudatorony megéneklése is innen vétetett: *Lányok ülnek a toronyba* – Nyitraegerszeg, 1909, és a csudahalott *siratójának* három mintáját is itt gyűjtötte Kodály – Zsére (2) és Kolon, 1915.

A *Cinka Panna balladája* (Balázs Béla színművéből – 1945-1948) zenei tételei közül három: *Dudanóta*, *Szőlőhegyen keresztül*, *Megégett Rácország*.

Végigolvasva a dalok címét, átgondolva zenei feldolgozással kiemelt-kifejezett költői tartalmukat, igazolva látjuk, amit Szabolcsi Bence: Kodály és a magyar népdal című esszéjében (1972) megfogalmazott:

„Hogy Kodály – Tóth Aladár kifejezése szerint – »egy egész világot látott meg a népdalban«, annak legfőbb bizonyítéka lehet, hogy minden nagy műfajt kipróbált rajta, vele, benne és körülötte: az apró idillt, a mulató-nótát, a szatírárt, a virágéneket, a románcot, a játékdalt, a balladát, a kantátát, s végül magát a drámát is...”

A *Magyar rondó* forrásai között is találunk zsérei és bédi dalt, de ide sorolhatjuk a *Galántai táncokat* is, bár 19. század eleji bécsi nyomtatott kottákból valók a verbunkos táncdallamok.

Nem lenne azonban teljes a számbavétel, ha nem néznénk körül a kórusművek és a *Bicinia Hungarica* kötetekben. A már említett nőikar, a *Két zaborvidéki népdal* I. tétele (*Meghalok, meghalok*) Kolonból és Gesztéről való, a második (*Piros alma mosolyog a dombtetőn*) pedig, ahogy a szöveg is elárulja, menyhei. A népszokást idéző első gyermekkar, a *Villó* mindkét dallama Kodály bédi gyűjtéséből való. A *Gergely-járás*t nyitracehi iskolásfiúknak köszönhetjük duda-utánzó része pedig zsérei. A *Jelenti magát Jézus* Ghymesről való szent iváni ének.

A *Bicinia Hungarica*ban Zsére, Pográny, Felsőszeli, Bodok, Vicsáp-apáti, Ghymes, Zsigárd, Farkasd, Nyitraegerszeg, Pered, Nyitraegerencsér, Mohi, Berencs, Béd hallatja hol vidám, hol szomorú hangját.

Végezetül idézzük Kodály gondolatait a népdal jelenlétéről az életművében. Az *Utam a zenéhez* című interjú-kötet zárásában található:

„Anyáimnak tekintem az évszázadokkal vagy évezredekkel ezelőtt élt ismeretlen zeneszerzőket, akik ránk hagyták a máig élő magyar népdalt. Mert minden dalt egyszer először énekeltek. Aki pedig ezt tette, az zeneszerző volt – még ha öntudatlanul is, nem a szó mai értelmében. Ezeket a régi dalokat tekintem tehát anyáimnak, a világ mestereit pedig, akiket természetesen szintén tanulmányoztam, nevelőimnek a jobbra, a nagyobbra. Számomra mindig az volt a fontosabb, hogy hallhatóvá tegyem népem hangját. Ezért kellett mindig azon fáradoznom, hogy felkutassam a népi dalokat és dallamokat, és hogy megpróbáljak azok szellemében továbbdolgozni. Vagyis, hogy folytassam a hagyományt. És beérem azzal, ha úgy tekintenének, mint ezeknek az évszázadokkal vagy évezredekkel ezelőtt élt zeneszerzőknek nem méltatlan utódát.”

A DOLGOZAT ADATAINAK FORRÁSAI:

■ Bereczky János–Domokos Mária–Olsvai Imre–Paksa Katalin–Szalay Olga: Kodály népdalfeldolgozásainak dallam- és szövegforrásai. Budapest. Zeneműkiadó, 1984.